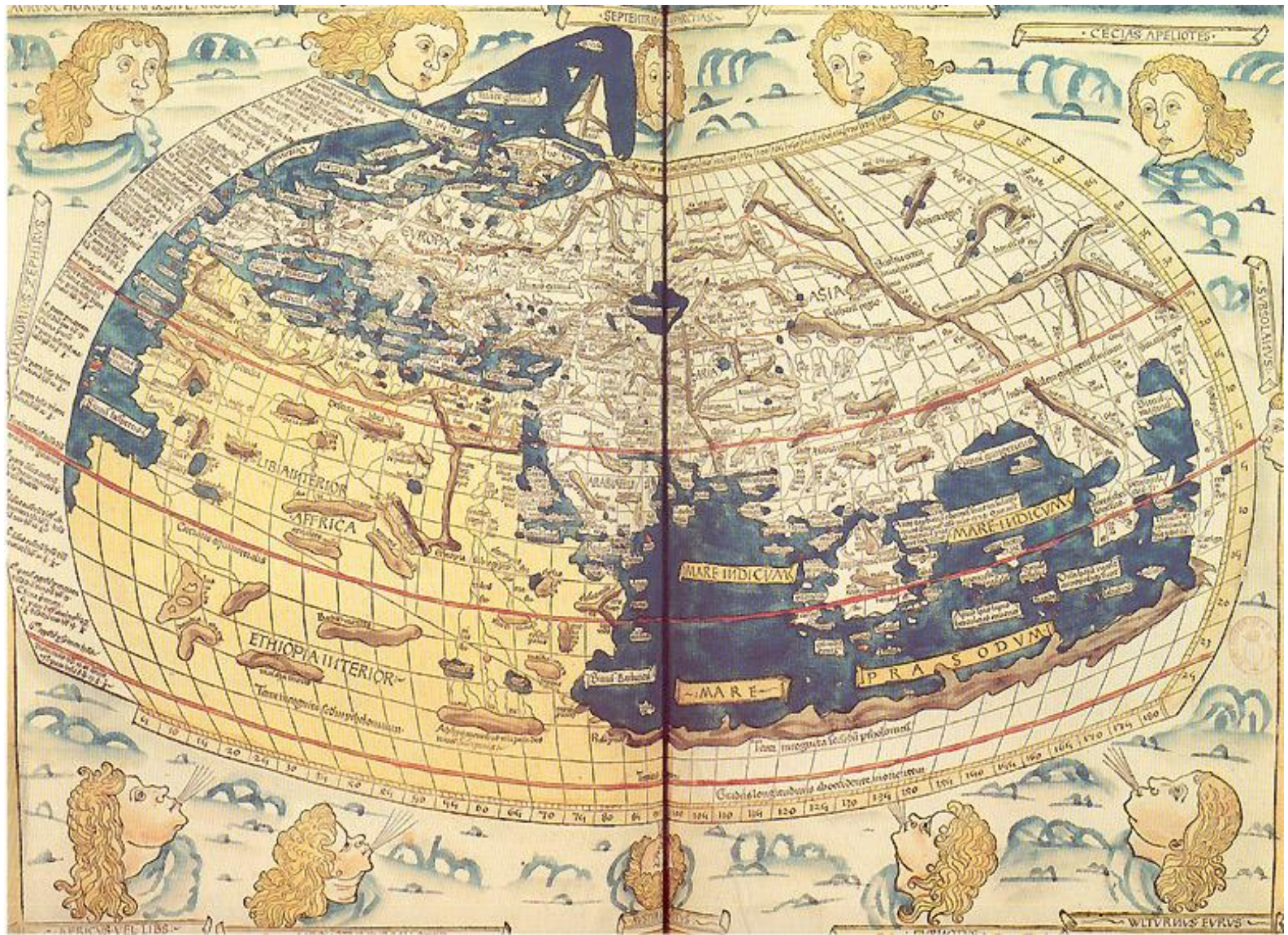

PATRIJZEN, KWARTELS EN HANEN: HET VERSCHIJNSEL VAN DE HOMOSEXUELE "WEDUWNAARS" VAN ARISTOTELES TOT GESSNER - EN DE NAAM VAN EEN MYSTERIEUZE LANDSTREEK
Door: Dr. Aafke van Oppenraay. Illustraties: met dank aan Elio Corti

De grote Griekse filosoof en leraar Aristoteles, die leefde van 384 tot 322 voor Christus, legde met zijn omvangrijke oeuvre de basis voor vrijwel de gehele moderne wetenschap. Door de eeuwen heen werden zijn werken gelezen, gebruikt, geciteerd, becommentarieerd en bekritiseerd. Tot op de dag van vandaag maken zijn teksten veel discussie los, zeker onder geleerden.

Zo bespreken in een onlangs verschenen artikel in de *Atti della Accademia Pontaniana* (Napels)¹ de geleerden Dr. Elio Corti en Dr. Roberto Ricciardi de weergave van een bijzonder

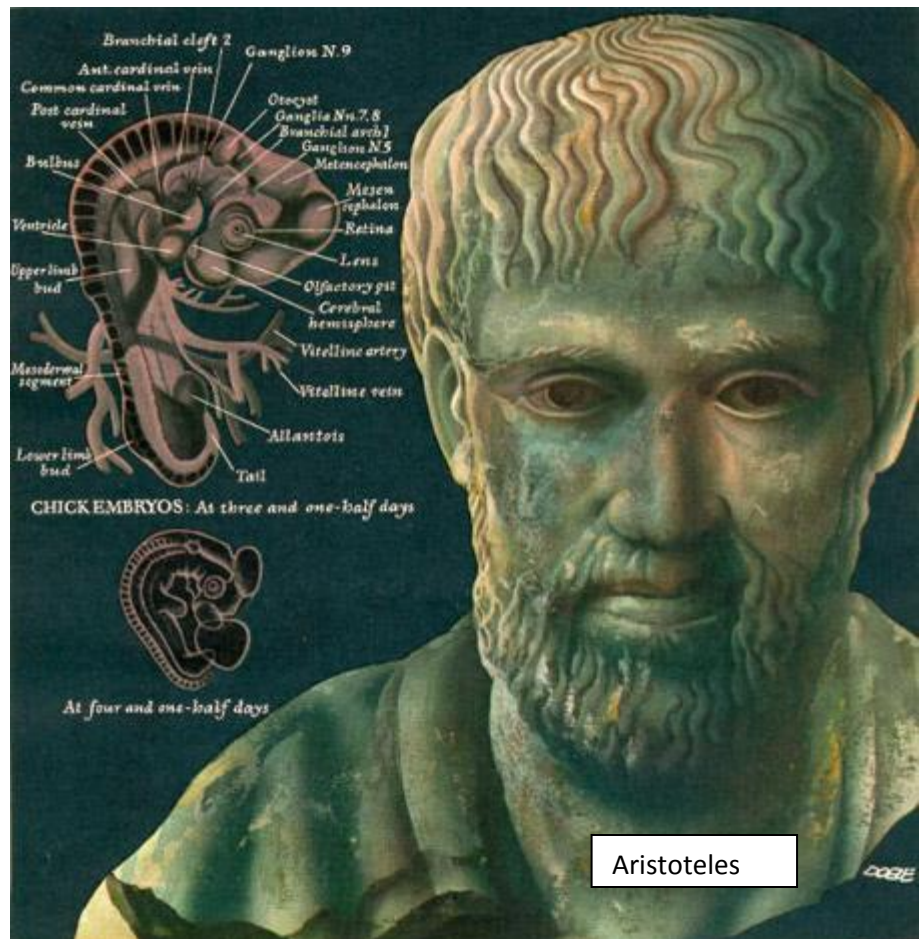
¹Elio Corti, Aafke van Oppenraay, Roberto Ricciardi, "Conrad Gessner, l'atteggiamento dei galli *sine gallinis*, Alberto Magno e la regione di *Leylychynie*," in *Atti Accademia Pontaniana, Nova Serie Vol. LVII 2008* (Napoli: Giannini Editore, 2009), 59-68.

gedrag dat patrijzen (Grieks: πέρδικες, Latijn: *perdices*), kwartels (Grieks: ὄρνυες, Latijn: *coturnices*) en hanen (Grieks: ἄλεκτρούνες, Latijn: *galli, gallinacei*) soms kunnen vertonen. Zij troffen de beschrijving hiervan aan in het derde boek van een werk over dierkunde door een zestiende-eeuwse geleerde uit Zwitserland, Conrad Gessner.² In dat derde boek schrijft Gessner in het gedeelte dat handelt over de ornithologie:³

“Ook hanen doen iets dergelijks (*namelijk als wat in het voorafgaande beschreven is aangaande het sexuele gedrag van patrijzen en kwartels*): want in de tempels waar zij zonder hennen verblijven als gewijde offergaven, treden zij allen automatisch degene die het laatst als wijgeschenk is toegekomen, (*aldus*) Aristoteles.” (...) “In de streek met de naam *Leylychynie* vechten alle jonge, nog niet volwassen hanen met elkaar en de overwinnaar treedt de verliezer, bij ontstentenis van hennen, (*aldus*) Albertus (vertaling AvO).”

In de context wordt het sexuele gedrag geschilderd dat de mannelijke dieren van deze hoenderachtige vogelsoorten soms geneigd zijn te vertonen wanneer om een of andere reden de vrouwelijke partners ontbreken – bijvoorbeeld omdat zij hun eieren aan het bebroeden zijn, of omdat zij door menselijk ingrijpen bij de mannetjesdieren worden weggehouden. Het gaat daarbij om groepsgegedrag van de onder zulke omstandigheden “weduwenaars” (“widowers”) genoemde mannetjes, die zich samen met andere lotgenoten tot een groep hebben aaneengesloten, of die door mensen om een bepaalde reden apart in een groep bij elkaar zijn geplaatst.

Het speciale gedrag dat deze dieren kunnen gaan vertonen kent twee vormen. Allereerst die van de onderlinge gevechten, waarna de overwinnaar de overwonnenen sexueel bestijgt (“treedt”). Ten tweede die van de haast rituele, in de gegeven omstandigheden tot gewoonte geworden sexuele bestijging van het mannetje dat het laatst bij de groep komt door

²Conrad Gessner (1516-1565), *Historiae animalium* 5 vols. 1551-1558. *Historiae animalium* boek 3 (ornithologie), 384. Gessner ontleende het materiaal voor zijn uiteenzettingen aan liefst vijf bronnen, die hij met name noemt: Aristoteles (384-322 v.C.), Plinius Maior (23-79 n.C.), Claudius Aelianus (175-235 n.C.), Athenaeus (ca. 200 n.C.) en Albertus Magnus (ca. 1200-1280 n.C.); daarnaast, indirect, aan Pompeius Trogus (1^e eeuw v.C.).

³Gallinaeci etiam idem (...) faciunt, in templis enim ubi sine foeminis munerarii dicatique versantur, non temere eum qui nuper dicatus accesserit, omnes subigunt. Aristot. (...) In regione quae vocatur Leylychynie omnes galli iuniores, nec dum provecti aetate, inter se pugnant et victor cum victo coit, quum gallinae defuerint, Albertus. Alle Nederlandse vertalingen in dit artikel zijn van mijn hand (AvO)

alle overige leden van de groep.⁴

In de laatste zin van dit citaat beweert Gessner de inhoud van de mededeling aan een zekere “Albertus” ontleend te hebben. Dat betekent dat hij hiervoor het grote Latijnse commentaar heeft geraadpleegd dat Albertus Magnus⁵ (Albert de Grote) in de Middeleeuwen op de dierkundeboeken van Aristoteles schreef. Corti en Ricciardi trokken deze passage bij Albertus na, en toen stuitte zij op een, naar zij meenden, geografisch raadsel: want wat was de “streek met de naam *Leylychynie*” (“regio quae vocatur *Leylychynie*”) - zo bij Gessner; in Albertus’ tekst staat de vorm *Leyhychynie* - en waar moest deze mysterieuze landstreek gelocaliseerd worden?

Nadat zij overal tevergeefs geprobeerd hadden de naam ervan te achterhalen, besloten zij om mij aan te schrijven, omdat zij wisten dat ik de tekstkritische uitgave verzorg van Michael Scotus’ middeleeuwse Arabische-Latijnse vertaling van Aristoteles’ dierkundeboeken, die hij omstreeks 1215-1220 na Christus in een vertaalcentrum in het Spaanse Toledo gemaakt heeft;⁶ het was deze vertaling die door Albertus Magnus gebruikt werd toen hij, enige decennia later, zijn eigen, grote commentaar op de tekst vervaardigde. Voor de uitgave van die vertaling van Scotus onderzoek ik onder andere de verschillende overleveringsfasen van de tekst; en dit onderzoek stelde mij precies in staat om het raadsel op te lossen.

Albertus Magnus

⁴Voor de interessante en gecompliceerde overleveringsgeschiedenis van dit fragment verwijs ik graag naar het onderhavige artikel.

⁵Albertus Magnus, *De animalibus*, 1.8 t.2 c.3 n.60 p.595 v.19-22, ed. Hermann Stadler (Münster: Aschendorffsche Verlagsbuchhandlung, 1916). Zie voor het betreffende citaat van Albertus’ tekst, en de vertaling ervan, beneden onder de algemene citaten op p. 2 en onder noot 7 (“Galli etiam faciunt hoc ... quando sunt sine gallinis”).

⁶Aristotle, *De animalibus*. Michael Scot's Arabic-Latin Translation. Part two, books XI-XIV: *Parts of Animals*. Aristoteles Semitico-Latinus 5.2, ed. A.M.I. van Oppenraay (Leiden-Boston-Köln: Brill, 1998). Aristotle, *De animalibus*. Michael Scot's Arabic-Latin Translation. Part three, books XV-XIX: *Generation of Animals*. With a Greek Index to *De Generatione animalium* by H.J. Drossaart Lulofs. Aristoteles Semitico-Latinus 5.3, ed. A.M.I. van Oppenraay (Leiden-New York-Köln: Brill, 1992). Part one (books I-X: *History of Animals* is in bewerking).

Om dat te kunnen doen was het nodig om het genoemde tekstfragment in al zijn bekende overleveringsfasen te vergelijken; dat zijn respectievelijk, in chronologische volgorde: (1) de oorspronkelijke Griekse tekst van Aristoteles, (2) de Grieks-Arabische vertaling van Pseudo Ibn al-Biṭrīq, (3) de Arabisch-Latijnse vertaling van Michael Scotus, en de beide commentaren, van (4) Albertus de Grote en (5) Conrad Gessner.

Voor alle duidelijkheid heb ik de passages uit de belangrijkste betrokken teksten in een Nederlandse vertaling voor u op een rij gezet:⁷

Aristoteles (4e eeuw v.C.), *Historia animalium* boek 8, 614a7-8:

“Soms gebeurt dit ook in het geval van de haan; want in de tempels, waar groepen hanen zonder hennen apart worden gehouden als offergave, wordt de laatst binnengebrachte haan als regel door de overige hanen van de groep getreden.”

Arabische vertaling (Pseudo-Ibn al-Biṭrīq, 9e eeuw n.C.):

“En soms gebeurt het bij hanen dat, wanneer zij vrij (van hennen) in een *bepaalde* plaats zijn en er vervolgens een vreemde haan in hun midden komt, ze allemaal die haan treden.”

Arabisch-Latijnse vertaling (Michael Scotus, ca. 1215 n.C.):

“En hanen doen precies hetzelfde. Want de hanen die zich bevinden in de plaatsen die *kihinie* genoemd worden, waar zij elkaar (sexueel) benaderen als er geen hennen aanwezig zijn (...).”

Albertus Magnus, *De animalibus* (ca. 1260 n.C.):

⁷Aristoteles (4e eeuw v.C.), *Historia animalium* boek 8, 614a7-8:

ἐνίοτε δὲ συμβαίνει τοῦτο καὶ ἐπὶ τῶν ἀλεκτρούων· ἐν μὲν γὰρ τοῖς ἱεροῖς, ὅπου ἄνευ θηλειῶν ἀνάκεινται, τὸν ἀνατιθέμενον πάντες εὐλόγως ὀχεύουσιν.

Arabische vertaling (Pseudo-Ibn al-Biṭrīq, 9e eeuw n.C.):

وربما عرض للديوك فإن الديوك اذا (؟...) بريثا في موضع ثم دخل بينها ديك غريب يسفده جميع تلك الديكة.

Arabisch-Latijnse vertaling *De animalibus* (Michael Scotus, ca. 1215 n.C.):

Et secundum hunc modum faciunt galli, quoniam ipsi galli in locis qui dicuntur kihinie, in quibus appropinquant se sine feminis (...).

Albertus Magnus, *De animalibus* (ca. 1260 n.C.):

Galli etiam faciunt hoc, ut dicitur, in locis qui sunt in regione quae vocatur Leyhychynie. In locis enim illis omnes galli iuvenes non vetusti apopinquant sibi et pugnant, et victor nititur coire cum victo, quando sunt sine gallinis.

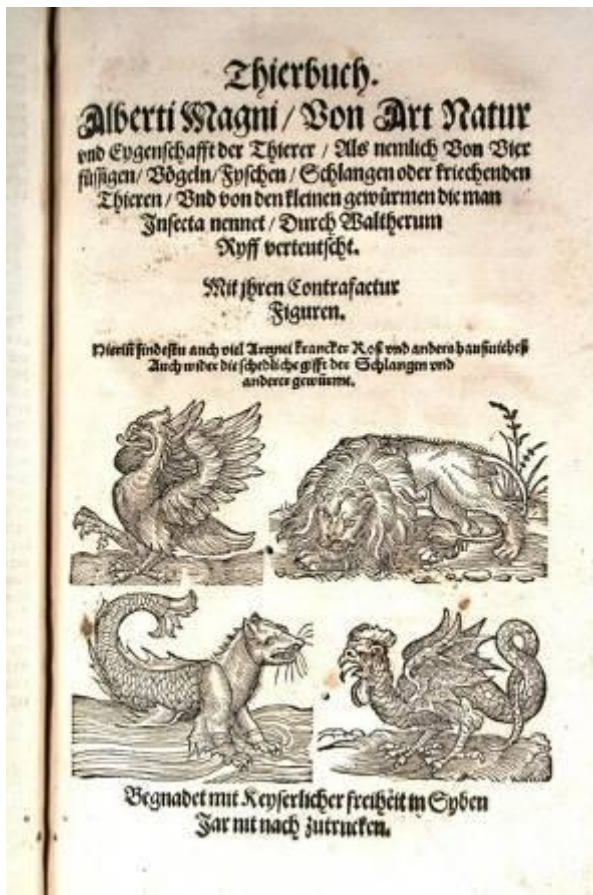
Conrad Gessner, *Historiae animalium* boek 3 (1555 n.C.):

Gallinaei etiam idem (...) faciunt, in templis enim ubi sine foeminis munerarii dicatique versantur, non temere eum qui nuper dicatus accesserit, omnes subigunt. Aristot. (...) In regione quae vocatur Leylychynie omnes galli iuniores, nec dum provecti aetate, inter se pugnant et victor cum victo coit, quum gallinae defuerint, Albertus.

“Hanen doen dat ook, naar men zegt, in de plaatsen die gelegen zijn in de streek die *Leylychynie* genoemd wordt. Want in die plaatsen komen alle jonge, nog niet volwassen hanen bij elkaar om te vechten, en de overwinnaar probeert de overwonnene te bestijgen, wanneer er geen hennen zijn.”

Conrad Gessner, *Historiae animalium* boek 3 (1555 n.C.):

“Ook hanen doen iets dergelijks: want in de tempels waar zij zonder hennen verblijven als gewijde offergaven, treden zij allen automatisch degene die het laatst als wijgeschenk is toegekomen, (*aldus*) Aristoteles.” (...) “In de streek met de naam *Leylychynie* vechten alle jonge, nog niet volwassen hanen met elkaar en de overwinnaar treedt de verliezer, bij ontstentenis van hennen, (*aldus*) Albertus.”

De Grieks-Arabische vertaling, die ons slechts in één, niet al te best handschrift is overgeleverd,⁸ is op deze plaats helaas lacuneus: onder andere ontbreekt een exact equivalent voor de Griekse uitdrukking *en tois hierois* (“in the tempels” of “in de heilige plaatsen”): er staat slechts *fi maudi^ci* (“in de (of: een zekere) plaats”). De Arabisch-Latijnse vertaling heeft echter “in locis qui dicuntur kihinie” (“in de plaatsen die *kihinie* genoemd worden”), waarbij *kihinie* een transcriptie (weergave in Latijns alfabet) moet zijn van een Arabisch woord dat Scotus in het Arabische handschrift, dat hij bij zijn vertaling gebruikte, aantrof als equivalent voor “en tois hierois”. Mijn veronderstelling is nu, dat het woord dat de Arabische vertaler gebruikt zal hebben (en dat wij dus niet meer over hebben in het enige, ons bewaarde Arabische handschrift) luidt *kahīnī*, hetgeen “heilig” of “priesterlijk” betekent. Hiervan maakte de middeleeuwse Latijnse vertaler Scotus *kihinie*, vermoedelijk dus in de meervoudige vorm (Arabisch *mawādi^c kahīnīyya*). Hij gaf het woord in transcriptie weer in plaats van in vertaling, kennelijk omdat hij de betekenis ervan niet kende.

Albertus evenwel begreep niet dat het om een bijvoeglijk naamwoord ging en dacht dat het vreemde woord een geografische naam moest aanduiden. Hij trof het woord dat Scotus oorspronkelijk gebruikt had, *kihinie*, niet als zodanig in het Latijnse handschrift dat hij gebruikte aan, omdat dit uit een tak van de Latijnse handschriftenoverlevering afkomstig was waarin het woord door de overschrijvers inmiddels verbasterd was tot *leihinie* of *lehinie*.⁹ Hij paste de zin daarom aan, omdat hij de inhoud ervan voor zijn lezers begrijpelijker wilde

⁸Tehran (Majles 1143).

⁹Dergelijke lezingen treffen wij bijvoorbeeld aan in handschriften uit Cambridge (Gonville and Caius 109/178), Berlijn (Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz 194) en Wenen (Nationalbibliothek 97). Scotus' vertaling is in ca. 62 handschriften bewaard gebleven.

maken: in plaats van “in locis qui dicuntur *leyhychynie*” (“in de plaatsen die *leyhychynie* genoemd worden”), zoals hij blijkbaar in zijn handschrift las, schreef hij “in locis qui sunt in regione quae vocatur *Leyhychynie*” (“in de plaatsen die liggen in de streek die *Leyhychynie* genoemd wordt”). Met deze toevoegingen wilde hij duidelijk maken dat *Leyhychynie* de naam moest zijn van een landstreek: hij schreef de naam daarvan dan ook met een hoofdletter.

Naar deze mysterieuze landstreek *Leyhychynie* van Albertus - waarvan de naam bij Conrad Gessner uiteindelijk tot *Leylychynie* is geworden - hoeven de geleerden Corti en Ricciardi dus niet langer te zoeken: zij heeft nooit bestaan, maar de fictieve naam ervan blijkt een in verbasterde vorm overgeleverde Latijnse transcriptie - van een, ons jammer genoeg niet meer bewaard gebleven, Arabisch bijvoeglijk naamwoord - uit Michael Scotus' Arabisch-Latijnse vertaling: *kihynie*, het Arabische equivalent van *tois ierois* ('de heilige plaatsen') uit Aristoteles' oorspronkelijke, Griekse tekst.

Men ziet dat het vaak nodig is om de beschikking te hebben over betrouwbare tekstuitgaven van de volledige overleveringsgeschiedenis van een tekst, om een goede, wetenschappelijk onderbouwde verklaring te kunnen geven voor soms maar een detail ervan. In het onderhavige geval ging het zelfs om een cruciaal detail, dat de onderzoekers nu nog voor raadsels zou hebben geplaatst als mijn werk aan de tekstuitgave van Scotus' vertaling niet de oplossing zou hebben geboden.

Copyright ©2010 Aviculture-Europe. All rights reserved by VBC.